

گزارش بر تاریخ ارگ بم

بم در ۱۹۳ کیلومتری جنوب غربی کرمان و در دشت حد فاصل جبال بارز و کوه‌های کبودی واقع شده است. بم ۱۰۵۰ متر از سطح دریا بالاتر است و ۱۹۴۸۰ کیلومتر مربع وسعت دارد. قدیمی‌ترین نشانه‌های تمدن در تپه‌های بیدرون در ۱۵ کیلومتری شهر کشف شده است. مطالعات معماری نشان می‌دهد که قدمت بیدرون به هزاره چهارم قبل از میلاد برمی‌گردد. شهر بم یک از کهن‌ترین مراکز شهرنشینی ایران بود. تپه‌های تاریخی "بیدرون" در ۱۰ کیلومتری شمال و تل آتشی در دارستان در فاصله ۳۰ کیلومتری شرق بم که متعلق به هزاره‌های دوم تا چهارم قبل از میلاد مسیح است گواه این قدمت تاریخی است. از شش هزار سال قبل بم و حومه آن محل سکونت مردم بوده است. در شمال شرقی شهر بم، بر بالا و دامنه صخره قلعه ای مستحکم وجود داشت که اهالی محل آن را "ارگ" نامند که در واقع این بنای سترگ، شهر قدیم بم است. دور تا دور قلعه خندقی‌های عمیق وجود داشت که آن را از یورشها مصون می‌داشت، خندق گرداگرد حصار بم که طبعاً برای دفاع از شهر احداث شده بوده، گاه برای خود ساکنین مشکل ساز می‌شد زیرا مهاجمان با انداختن آب زیاد به خندق باعث ویرانی حصار می‌شده‌اند، تا بتوانند به درون شهر رخنه کنند.

ارگ بم تشکیل شده است از :

دروازه اصلی، بازار، میدان تکیه، مسجد برزگ ارگ، مجموعه میرزا نعیم، مسجد کوچک، کاروانسرا، زورخانه، حمام ارگ، دروازه حصار دوم، مدرسه یا خانقاه ارگ، اصطبل، قورخانه، محل آسیاب بادی، خانه حاکم، چهار فصل، چاه اصلی ارگ، بقایای محله قدیم، کناری محله یا غلام محله، دروازه کت کرم و زندان

ارگ بم و شهر آن از جمله قلعه‌های نظامی بسیار مهم و تاریخی به شمار می‌رود. در میان قلعه عمارت حاکم نشین بر روی صخره ای طبیعی بنا شده بود که دارای پنج طبقه بود و همگی از خشت و گل. ستونها و قوسها باقی مانده در قلعه بم، مغازه های نانوایی، روغنگیری و قفسه های خشتی در بازار قلعه نشان از رونق گذشته آن داشت. ارگ بم نمونه کاملی از شیوه های معماری ایران است و نمونه هایی از قرن‌ها معماری در آن به چشم می‌خورد.

بنای ساختمان از خشت، آجر و گل است و بزرگترین مجموعه خشتی جهان است و یکی از زیباترین بناهای عصر اشکانیان. این ارگ بزرگترین بنای خشتی جهان و در مساحتی بالغ بر ۶ کیلومتر مربع و بر فراز تپه ای به ارتفاع ۶۱ متر واقع شده است. شامل

شهر قدیم و قلعه، قریب به ۲۰ هکتار (طول ضلع غربی ارگ ۵۲۰ و عرض آن ۴۳۰ متر می باشد) وسعت داشت و مسافت ارگ و قلعه، قریب ۶ هکتار بود. سه سمت قلعه را باغ و خانه های مسکونی و زمینهای کشاورزی محصور نموده و ضلع شمالی در امتداد رودخانه پشت رود قرار گرفته است.

ارگ بم را به بهمن پسر گشتاسپ نسبت می دهند. تا ۱۸۰ سال قبل مردم در ارگ زندگی می کردند. سابقه تاریخی ارگ بم به موجب نوشته های تاریخی، از جمله حدود العالم و تاریخ وزیری به دو هزار سال پیش می رسد.

ارگ قبل از حکومت ساسانی و احتمالاً " در دوره اشکانی ایجاد شده و چند حصار و دروازه در اطراف آن وجود داشته است. احتمال می رود ساکنین قلعه بم معاش خود را از راه کشاورزی و پارچه بافی می گذرانیده اند.

در طول تاریخ ارگ، بارها مورد یورش قرار گرفته و بازسازی شده است. هم اکنون تنها یک در ورودی موجود است که به طاقهای عصر ساسانی می ماند. دو برج موجود در عصر صفوی به آن اضافه شده است. در دوره اسلامی، دو مسجد با نامهای مسجد جامع و مسجد حضرت محمد و حسینیه شامل یک صحن، یک ایوان دو طبقه قرینه هم و چند اتاق در ارگ تاریخی بم ساخت شده بود که همه آنها در زلزله نابود شد. در ارگ بم یک زورخانه به شیوه سایر ورزشگاههای سنتی از چهار ایوان، یک گنبد و گود نیز وجود داشت که آنها نیز ویران شد. در داخل ارگ یک کوچه سر پوشیده وجود داشت که به سابات یهودیان شهرت داشت.

قلعه ها در فاصله ۳۰ تا ۴۰ متری از یکدیگر قرار دارند. پست های دیده بانی به امنیت قلعه می افزایند و محل استراحت نگهبانان اند. کنگره ها و برجها نقشی اساسی در امنیت قلعه دارند. خندقی قلعه را احاطه کرده است و ارگ از سمت جنوب دارای راهی است که به کاخ حاکم ختم می شود و چند ردیف مغازه در دو سوی شرق و غرب قلعه واقع شده است.

۶۰ متر از مسیر منتهی به بازار مسقف و سنگ فرش است. مسجد جامع، آب انبار، میدان، مکتب، حمام، زورخانه و چندین خانه قسمت های تشکیل دهنده ارگ محسوب می شوند. برخی از خانه های عام نشین از اهمیت خاصی برخوردارند، زیرا این خانه ها شامل بیرونی و اندرونی، بادگیر، ایوان، اتاقهای زمستانی و تابستانی و محلی جهت نگهداری اسب و احشام بوده و داخل حیاط هر خانه چاه آبی در نظر گرفته شده است. تقریباً " بیشتر خانه های عمومی متصل به هم ساخته شده غالب آنها به یکدیگر راه دارند.

در بعضی خانه ها حمام اختصاصی به چشم می خورد و در کنار تعدادی از آنها اصطبل را جدا از محل زندگی ساخته اند. تعدادی از خانه های ارگ بدون در نظر گرفتن مقاومت و باربری ستونها دو طبقه ساخته شده اند که این امر نشانگر روند ازدیاد جمعیت در یکی از دوره های گذشته است. در میان خانه های عمومی تضادهایی از نظر وسعت حجم و استقامت مشاهده می شود. ساکنان با کشاورزی و قالی بافی امرار معاش می کردند. از دروازه دوم می توان بخش حاکم نشین ارگ را دید که بر فراز کوهی قرار دارد. در کنار اصطبل حیوانات مخزن آب و چاهی در بخش جنوب شرقی قرار دارد. در دروازه سوم خانه های فرماندهان نظامی قرار گرفته است. آسیابی بادی در عصر قاجار در ارگ بم ساخته شد که در قسمت جنوب غربی قلعه واقع است. بخش حاکم نشین، خود از دو بنای چهار فصل و خانه حاکم، برج مراقبت مرکزی، حمام، حوض و چاه آب تشکیل شده است. تا ۸۰ سال قبل از بخش حاکم نشین قلعه جهت اهداف نظامی استفاده می شد. نوشته های دوران اسلامی و مطالعات معماری و باستان شناسی بر این مطلب دلالت دارند که این ارگ به دوره قبل از ساسانیان و احتمالاً دوره اشکانیان تعلق دارد. ارگ بم در طی تاریخ مورد توجه بسیار بوده است. لطفعلی خان زند در همین قلعه بوسیله محمدعلی خان زابلی حاکم قلعه بم دستگیر شد. آخرین محاربه در اصطبل همین قلعه روی داده بود. ارگ بم تا سال ۱۲۵۴ هجری قمری و غائله آقاخان محلاتی مسکونی بود. دو بنای تاریخی دیگر نیز در بم و نزدیک بم وجود دارند که اهمیت بسیار زیاد تاریخی آنها تا کنون کمتر شناخته شده و یکی از آنها کاملاً ناشناخته مانده است. این دو بنا یکی قلعه در شمال ارگ بم در شمال رود پشترود در قریه پشترود و موسوم به قلعه دختر است. در قلعه دختر که در فاصله قریب یک کیلومتری شمال ارگ بم واقع شده است سه مدخل در طرفهای شمال غربی، شمال شرقی و جنوب غربی قابل تشخیص اند.

این ارگ نخستین نقطه تلاقی معماری و شهرنشینی ایران است. برنامه هایی برای بازسازی ارگ ترتیب داده شده است تا بدون تأثیر بر شکل و ساختار منحصر به فرد آن ارگ را از ویرانی نجات دهد. در سالهای گذشته، تنها مسجد، مجموعه میرزانعیم، خانه مشهور به خانه احمدی یا زابلی و خانه حاکم و چند اثر دیگر تعمیر شده بود.

تعمیر حاکم نشین قلعه در حدود سالهای ۱۳۳۷ هجری شمسی به بعد توسط اداره باستان شناسی و آموزش و پرورش بم صورت گرفت. تعمیرات اساسی ارگ از سال ۱۳۵۲ هجری شمسی شروع شد و هر سال به طور متوسط شش ماه در ارگ کار شد.